

*Любов Лисяк**доктор економічних наук, професор,**Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна**L_Lubov@ua.fm**ORCID ID: 0000-0003-2948-7089*

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Як складова суспільно-економічних та фінансових відносин бюджетна політика, відображається у сукупності відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів економічних, правових, політичних, інституційних компонентів бюджетного простору та інституційного середовища суспільства у процесі формування бюджету та використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей та основних завдань розвитку суспільства [6]. Такий підхід розширює сутність бюджетної політики та надає можливість підвищення рівня збалансованості й ефективності системи бюджетного регулювання розвитку країни. Цілі, заходи та інструментарій бюджетної політики формуються і концентруються на пріоритетних напрямках у залежності від цілей, завдань та умов їх формування і реалізації у певні періоди розвитку країни. Відповідні умови визначають орієнтири і пріоритети бюджетної політики, більш активне використання тих чи інших її інструментів. Зокрема, за мирного часу, воєнного стану (надзвичайних подій) чи поствоєнного відновлення економіки інструменти бюджетної політики потребують адаптивного застосування для більш ефективного досягнення бажаного ефекту. Бюджетна політика за умов війни потребує адаптації і змін у формуванні і виконанні бюджету воєнного часу, адже вона розробляється і реалізується в умовах невизначеності під дією комплексу різносторонніх ризиків і загроз, непередбачуваних нових руйнувань життєво важливих

для суспільства об'єктів критичної інфраструктури, житла, а також понесених людських втрат та значного потоку переселенців в безпечніші регіони, країни.

В Україні наслідки ворожого вторгнення є катастрофічними. Особливо деструктивними на сьогодні відзначаються зміни у реальному секторі економіки, що призвело до суттєвого зростання рівня невизначеності всіх фінансових показників. Значно впливає на податкові надходження до бюджету зупинка промислового та сільськогосподарського виробництва на тимчасово окупованих і звільнених територіях, потреби у перебудові логістичних зв'язків внаслідок перекриття агресором (блокади) морських портів та їх непередбачувані атаки і пошкодження.

Потреби України в коштах для будівництва/відновлення зруйнованих ворогом об'єктів та подальшого упорядкування/розвитку постійно зростають. За останніми офіційними даними на кінець 2023 року вони оцінені в 486 млрд дол., урядові оцінки лише на 2024 рік – 15 млрд дол. [11]. Така оцінка втрат і потреб є динамічною, з кожним днем ситуація змінюється, вимагає вирішення проблем забезпечення соціальних видатків (внаслідок вимушеної міграції населення, пошкодження чи втрати житла тощо) та фінансування наслідків знищення інфраструктурних об'єктів. Війна практично продовжує надавати Україні все нових надзвичайно великих збитків. За оцінками, на кінець першого кварталу 2024 року загальна вартість знищених об'єктів інфраструктури перевищувала 157 млрд дол. [3].

Зважаючи на значну кількість прямих та непрямих втрат, значні людські втрати, катастрофічні екологічні збитки та загальне розбалансування економіки і фінансової сфери, соціально-економічна система країни потребує невідкладного втручання. Відтак, період воєнного стану та поствоєнного відновлення економіки створює надзвичайні виклики для фінансової політики загалом та бюджетної політики зокрема.

Бюджетна політика за всіма напрямками за таких умов знаходиться у напруженому стані, водночас має реалізувати, використовуючи весь потенціал свого інструментарію, коротко-

і середньострокові цілі і завдання, проявляючи адаптивно-відтворювально-інклюзивно-соціальну та інші характеристики.

Завдання підвищення обороноздатності держави постали в Україні ще до повномасштабної загарбницької війни. Як зазначає О. Кириленко, для максимального задоволення потреб армії важливо цілеспрямовано та ефективно використовувати кошти бюджету [4]. Ці потреби багатократно збільшилися в умовах війни на території України з її початку (з 2022 року). Доходи Державного бюджету України у 2022 році порівняно з 2021 р. загалом збільшилися на 37,8% внаслідок: офіційної допомоги (переказів) від Європейського Союзу, міжнародних організацій, урядів іноземних держав, донорських установ у 370 разів; податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням бюджетного відшкодування на 37,3%; податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) на 7,9% [12].

Разом з тим, в 2022 році знизилися податкові надходження до Державного бюджету України на 14,2% (із них надходження ПДВ із ввезених на митну територію України товарів – на 33,5%, надходження податку на прибуток підприємств – на 20,8%, надходження акцизного податку з промислових підакцизних товарів. товарів в Україні – на 26,8%, надходжень акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів на 47,6% [23]. Таке зниження обумовлене як надскладними умовами на наслідками війни, так і результатом введення податкових пільг для бізнесу, відміни/призупинення фінансових перевірок та ряду інших [1].

Відповідно до оприлюдненого Міністерством фінансів України звіту про виконання державного бюджету в 2023 році (далі – Звіт 2023), Україна продовжує зазнавати величезних збитків внаслідок війни. Пріоритетами 2023 року залишаються: фінансування видатків на оборону, соціальний захист, відновлення критичної інфраструктури, і одночасно - підтримка стабільності (макроекономічної й фінансової) інструментарієм фінансової політики [12].

Як відмічається у Звіті 2023, відбувалася постійна підтримка від міжнародних партнерів, тому всі пріоритетні видатки бюджету в 2023 році профінансовані. Видатки державного бюджету зросли

на 48,4% порівняно з 2022 роком та становили 62,1% валового внутрішнього продукту (ВВП) у зв'язку з підвищенням видатків на фінансування оборони та безпеки. Дефіцит бюджету зріс порівняно з 2022 роком і склав 1336,8 млрд грн, все ж залишаючись у межах граничного показника, затвердженого Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [15]. Зазначимо, що граничний обсяг дефіциту Державного бюджету України затверджено Законом України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» у сумі 1571,49 млрд грн, у тому числі загального фонду – у сумі 1509,1 млрд грн та спеціального фонду - у сумі 62.393.461,1 тис грн [16].

Бюджетна політика оперує значною кількістю інструментів і важелів, які можуть за умов своєчасного, ефективного, узгодженого використання дати суттєву підтримку населенню при настанні ускладнених життєвих умов, а також стати відправною точкою, поштовхом для прогресивного безпечного розвитку, територій, громад, країни, кожного члена суспільства. Це можливе за прийняття виважених рішень щодо пріоритетів бюджетної політики, адаптивності її інструментарію до викликів воєнного часу та повоєнного відновлення економіки і потреби розвитку та задіяння в національній економіці людського капіталу.

Міжнародна допомога Україні, як джерело коштів бюджету, є в умовах війни надзвичайно ваговою, водночас призводить до системного зростання державного боргу (насамперед, зовнішнього), тому важливо задіяти і внутрішні потенційні джерела доходів бюджету.

Сучасні підходи науковців процес формування бюджетних надходжень розглядають як необхідну умову ефективного виконання державою суспільно необхідних функцій та складову суспільного розвитку. Наразі продовжується змістовна дискусія щодо необхідності досягнення макроекономічної стабілізації, переосмислення ролі публічних фінансових інститутів, посилення регуляторного впливу системи формування державного бюджету, створення сприятливого фіскального простору в країні та фінансування пріоритетних напрямів видатків на соціально-економічний розвиток країни [5; 9; 13; 19; 22].

І. Чугунов, В. Макогон, М. Тітарчук та Т. Крикун відмічають, що фіскальна політика за надскладних умов воєнного часу потребує зваженого підходу у аспекті забезпечення балансу між забезпеченням (фінансуванням) найбільш важливих (пріоритетних) статей бюджету і стимулюванням відновлення економіки, відтак спрямована на підвищення ефективності бюджетних видатків та оцінки фіскальних ризиків у мінливому макроекономічному середовищі [19]. Для такого відновлення необхідним є виважене використання звичних інструментів державного управління та залучення великої кількості ресурсів. Міжнародна фінансова допомога, пряма участь провідних країн світу у відновленні України повинна супроводжуватись власними зусиллями щодо забезпечення відновлення пошкоджених ворожими атаками об'єктів енергетики, транспорту та інших, що відносяться до так званої критичної інфраструктури, які створюють умови життєзабезпечення та розвитку суспільства.

Бюджетно-податкова політика, як вагома складова бюджетної політики, потребує задіяння/використання податкового інструментарію для зростання доходів бюджету за рахунок внутрішніх резервів. Слід зазначити, що виходячи із потреб суспільства першочерговим завданням бюджетно-податкової політики є забезпечення бюджету коштами, які необхідні для фінансування суспільно-необхідних видатків, що потребує посилення коригуючих заходів, покращення ситуації дієвими засобами бюджетно-податкової політики.

Вагомим джерелом, здатним збільшити бюджетні ресурси суспільного розвитку мають стати незадіяні до сьогодні певні види акцизів. Частка їх у загальній сумі податкових надходжень до зведеного бюджету України впродовж останніх років зростає. У Звіті Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) акцентується увага на значному потенціалі такого внутрішнього джерела зміцнення доходів бюджету, як всеохоплююче оподаткування напоїв з великим вмістом цукру. Такий податок має бути невисоким, а завдяки впровадженню його збільшиться маневреність бюджетної політики [21].

Сучасні реалії повномасштабної війни в нашій країні висвітлили необхідність посилення уваги до безпеки, підвищення

ефективності бюджетних видатків на соціальні цілі. Реалізація бюджетної політики становить основу забезпечення головних суспільних потреб і підтримки соціальної стабільності. Зростання соціального напруження, що є особливо відчутним у період війни, може бути подолане переважно за рахунок бюджетного фінансування соціальних видатків.

Потреби внутрішньо переміщених осіб, їх соціальний захист забезпечує реалізація бюджетних соціальних програм, як важливої складової використання результативного та ефективного інструментарію бюджетної політики та усунення загроз здоров'ю/життю населенню окремих територій України. Умови й обставини воєнного стану суттєво посилюють фінансові ризики населення країни, впливають на зміни у бік погіршення його фінансової стабільності, посилюють соціальну напругу і створюють значний соціальний тиск на державний/місцеві бюджети, певним чином послаблюючи дію інструментарію бюджетної політики. Акцентуємо увагу у цьому контексті, що важливого значення набуває врахування та коригування процесу у дотриманні вимог усунення фінансового «паразитизму», суто споживацьких потреб, настроїв та поведінки внутрішньо переміщених осіб [7].

В. Макогон слушно зазначає, – в умовах повномасштабної війни проблеми реалізації пріоритетних напрямів соціального та економічного розвитку країни загострюються, якщо вони неузгоджені з бюджетним плануванням; а також зростає непередбачуваність бюджетної політики (середньострокової), низьким залишається рівень фінансової інклюзії [10]. Вагомою перешкодою/проблемою у досягненні пріоритетів бюджетної політики в умовах війни, як справедливо вважає колектив авторів, є недостатній рівень розробки бюджетних планів на середньострокову перспективу; нестабільність податкової системи та механізму податкового регулювання [19].

Вирішення проблемних питань передбачає створення/удосконалення/розвиток відповідного інституційного середовища для посилення здатності системи публічних фінансів до мінімізації негативних наслідків та ефективного узгодження інтересів домогосподарств, громад, країни. Крім того, в умовах воєнного

стану Україні необхідно обґрунтувати шляхи відновлення, відтак – активізувати розробку та впровадження адаптивного інструментарію бюджетної політики для вирішення питань ефективного/дієвого впливу на економічну динаміку, соціальні та інші процеси.

Для післявоєнної відбудови України потреба у коштах за галузями, за оцінками Світового банку, впродовж десяти років (2024-2034 роки) складе: житловий сектор – 82,62 млрд дол. США; транспорт – 72,9 млрд дол. США; торгівля і промисловість – 68,04 млрд дол. США; сільське господарство – 58,32 млрд дол. США; енергетика – 48,6 млрд дол. США; соціальний захист – 43,74 млрд дол. США; інші – 111,78 млрд дол. США [2].

Важливим є створення умов для приватних інвестицій, за допомогою яких процес відбудови значно прискориться. В умовах війни інструменти/заходи бюджетної політики щодо стимулювання приватних інвестицій є малоефективними., адже високі фінансові ризики неспіврозмірні з отриманим прибутком, тобто переважають над бюджетними стимулами, а період окупності інвестицій може значно зрости. Непередбачуваність агресивних нападів на об'єкти інфраструктури виступає вагомим стримуючим чинником інвестицій для приватних інвесторів у виробничі потужності чи модернізацію (а без гарантій безпеки із сторони держави, малоймовірно, що вони відновляться в найближчій перспективі).

У період поствоєнного відновлення інструментарій бюджетної політики має бути спрямований на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку, стимулювання інвестиційної активності інвесторів на відбудову/відновлення/модернізацію на інноваційній основі, створення умов для повернення населення до України, що вимушено мігрували за кордон чи на інші території для їх ефективної соціально-трудової адаптації.

І. Луніна окреслює такі інструменти бюджетної політики: податкову (певні пільги) та пряму бюджетну підтримку приватного сектору на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), бюджетні інвестиції на НДДКР у руслі стратегічних орієнтирів розвитку та створення належних умов для

діяльності суб'єктів господарювання, які готові інвестувати у впровадження інновацій; ефективний фінансовий контроль цільового використання бюджетних коштів [9]. Слід зазначити, що важливим є задіяння потенціалу державно-приватного партнерства у реалізації пріоритетних інвестиційно-інноваційних проектів на відбудову пріоритетних напрямів/секторів відновлення економіки. Дотримання принципів координації, узгодженості, прозорості інструментарію бюджетної політики має здійснювати їх позитивний і ефективний вплив на процеси поствоєнного відновлення економіки.

Це потребує удосконалення бюджетного планування, формування та ефективної реалізації пріоритетних бюджетних програм, зміцнення фіскального простору, створення сприятливих інституційних умов для інвестиційної діяльності бізнесу та соціально-трудової адаптації населення.

Необхідність формування саме інституту довіри в фіскальному просторі України, на нашу думку, підтверджують такі міркування А. Крисоватого: «Як важливо сьогодні українцям, в умовах війни і жакликої реальності, не розчаруватися у діях держави та її публічних інститутів. Світ змінюється, і разом і цим змінюються й уявлення та наукові гіпотези про роль держави. Піднімаються значення важливість своєчасності та багатовекторності ухвалення рішень саме національними урядами, і зокрема у сфері публічних фінансів. Адже саме вони несуть відповідальність перед своїм народом у межах суверенних територій» [5].

Іншим важливим інститутом, що сприятиме розвитку інституційного простору в країні та сприятиме зниженню навантаження на державний бюджет, є розвиток інституту соціальної відповідальності влади, бізнесу, населення [20].

Зарубіжна практика свідчить, що, як відмічають І. Чугунов та В. Макогон, після кризових ситуацій відновлення країн здійснюється як завдяки оптимальній архітектоніці системи державного управління, зокрема у фінансово-бюджетній сфері, та підвищенню якісного рівня людського капіталу [17] Слід зазначити, що реалізація завдань бюджетної політики як у період війни, так і в процесі подолання її

наслідків вже зараз стикається з кількісною нестачею людського ресурсу, адже зовнішня і внутрішня міграція населення України в умовах війни має безпрецедентні розміри, за різними оцінками - 7-10 млн осіб. Опитування підприємств України, які щомісяця проводить Національний банк України, свідчать: у травні 2024 року бізнес негативно оцінив поточні результати своєї діяльності та очікує подальше скорочення персоналу, крім сфери будівництва [18].

Як відмічає О. Пищуліна, еміграція з України – це сучасний виклик, що потребує значної уваги і вже зараз вживати заходів. Адже відтік працездатного населення з України в інші країни становить майже 5 млн осіб (із 8 млн осіб загалом), що потенційно поповнили ринок праці в країнах світу. Авторка наголошує, в Україні працездатного населення вже зараз відчувається дефіцит, і надалі буде недостатньо для підтримки післявоєнного відновлення, навіть за наявності достатніх фінансових ресурсів на відбудову та розвиток [14].

Виходячи із проведеного дослідження зробимо наступні висновки.

Бюджетна політика в умовах активної широкомасштабної війни, як нового надскладного випробування після наслідків пандемії і пов'язаного з нею обмежувальними заходами карантину, знаходячись в режимі гострої потреби в коштах за надзвичайно високого рівня невизначеності має носити адаптивний характер, гнучко пристосовуватися та реагувати на все нові виклики та фінансові ризики. Бюджетна політика за таких надзвичайних умов об'єктивно має реалізувати тактичні цілі і завдання у руслі стратегічних орієнтирів. Урядові рішення мають проводитися з дотриманням виваженості, результативності та пріоритетності у фінансуванні витрат бюджету поряд з ефективним процесом їх формування, ефективного бюджетного планування. Тобто бюджетна політика в умовах війни має бути зосереджена на збереженні динамічної рівноваги між фінансуванням гостро необхідних видатків бюджету (забезпечення Збройних сил України, військово-промислового комплексу, соціальні потреби) та доходами із різних джерел (внутрішніх і зовнішніх).

Бюджетна політика в умовах війни має балансувати у процесі задіяння свого інструментарію для зміцнення доходів

бюджету та фінансування постійно зростаючих потреб військово-промислового комплексу, забезпечення збройних сил України (ЗСУ) та пріоритетних соціальних видатків.

Необхідною умовою для реалізації цілей і завдань бюджетної політики у сфері формування доходів бюджету є зміцнення фіскального простору, формування належних інституційних умов (інституційного простору), як його формальної складової (подальший розвиток/удосконалення нормативно-правової бази бюджетного простору), так і неформальної (відновлення/зміцнення інституту довіри, удосконалення відкритої/прозорої співпраці державних інституцій на основі сервісної взаємодії між суб'єктами бюджетно-податкових відносин у площині держава-бізнес-домогосподарства).

У період поствоєнного відновлення інструментарій бюджетної політики має бути спрямований на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку, стимулювання інвестиційної активності інвесторів на відбудову/відновлення/модернізацію на інноваційній основі, створення умов для повернення населення до України, що вимушено мігрували за кордон. Це потребує удосконалення бюджетного планування, формування та ефективної реалізації пріоритетних бюджетних програм, зміцнення/розвиток фіскального простору, створення сприятливих інституційних умов для інвестиційної діяльності бізнесу та соціально-трудової адаптації населення.

Бюджетна політика поствоєнного відновлення (реконструкції/реновації/ відбудови) зруйнованих і знищених об'єктів (інфраструктурних, промислових та ін.) має реалізувати свій регуляторно-стимулюючий потенціал на стратегічно важливих пріоритетних напрямках (галузях, об'єктах), які приймаються на рівні держави і громад. Активне використання міжнародної допомоги, залучення приватних інвесторів має відбуватися разом з пошуком підвищення ролі податків у формуванні бюджету та резервів їх збільшення поряд із сумлінним дотриманням платниками законодавства та інших правових норм. У цьому аспекті важливим є удосконалення інституційного простору (середовища), зокрема його формальної складової, та прикладення активних зусиль учасників бюджетно-податкових відносин (насамперед владних інституцій) для розвитку неформальної.

Особливо слід звернути увагу з позиції збереження/розвитку людського капіталу на інструментарій бюджетної політики щодо створення умов повернення біженців із-за кордону. Соціальні пріоритети бюджетної політики в умовах війни та повоєнного відновлення мають використовувати інструментарій щодо стимулювання примноження та розвиток людського капіталу, зокрема передбачати формування і реалізацію ефективних бюджетних соціальних програм забезпечення зайнятості, розвитку підприємництва та можливостей адаптації, підвищення кваліфікації/перекваліфікації з метою отримання трудових доходів працездатним населенням в тилових громадах; підтримкою і захистом купівельної спроможності малозабезпечених домогосподарств, тощо.

Література

1. Возняк Г., Дмитрик О. Фінансова стабільність та напрями її зміцнення: кейс для України в умовах війни. *Світ фінансів*. 2022. №2 (71). С. 70-80. DOI: 10.35774/sf2022.02.070
2. Винокуров Я. Війна – не перешкода. Інвестиції в Україну зростають, але для відновлення замало. Що треба зробити владі? 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/>
3. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. Квітень 2024 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf].
4. Кириленко О. Сучасні тенденції видатків на оборону з державного бюджету України. *Світ фінансів*. 2019. №3 (60). С. 178-188.
5. Крисоватий А. І. Воєнні реалії фіскального простору публічних фінансів України. *Світ фінансів*. 2023. № 1 (74). С. 8–30. DOI: 10.35774/SF2023.01.008.
6. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки: автореф. дис. ...д-ра екон. наук : спец. 08.00.08. Київ, 2010. 33 с.
7. Лисяк Л. В., Качула С. В. Соціальні пріоритети бюджетної політики України в умовах війни. *Фінансові інструменти*

- сталого розвитку економіки: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 18 квітня 2024 р.). Чернівці: ЧНУ, 2024. С. 106-109.
8. Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Особливості формування фіскального простору у воєнний та пост-воєнний період. Потенціал публічних фінансів для забезпечення видатків воєнного періоду та поствоєнного відновлення України. *Економіка та держава*. 2022. № 4. С. 20-28. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.20
 9. Луніна І. О. Фінансові чинники інноваційного поствоєнного розвитку. *Фінансові інструменти сталого розвитку держави в умовах системної економічної трансформації* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (14 червня 2023 р., м. Хмельницький – м. Херсон). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2023. С. 42-44.
 10. Макогон В. Інституційне забезпечення стійкості державних фінансів. *Економічний вісник університету*. 2021. № 48. С. 209-215. DOI: 10.31470/2306-546X-2021-48-215-224
 11. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/text>
 12. Офіційний державний веб-портал. Міністерство фінансів України. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 17.04.2024).
 13. Пасічний М. Фіскальні домінанти фінансування військових потреб. *Scientia fructuosa*. 2024. № 2. С. 20-37. [https://doi.org/10.31617/1.2024\(154\)02](https://doi.org/10.31617/1.2024(154)02).
 14. Пищуліна О. Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення. К.: Центр Разумкова, 2023. 20 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/22/2023-MATRA-I-KVARTAL-7.pdf>.
 15. Про Державний Бюджет України на 2023 рік: Закон України № 2710-IX (2022, 3 листопада). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

16. Про Державний бюджет України на 2024 рік.: Закон України № 3460- %. (2023, 9 ;8AB>?040). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>
17. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетно-податкова політика в умовах невизначеності. *Scientia Fructuosa*. 2023. № 4. С. 19-31.
18. Щомісячні опитування підприємств України. Травень 2024 року. Вип.56. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/open-data/api-dev>
19. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. (2023). The budget policy of Ukraine under martial law. *Public and Municipal Finance*. №12(1). С. 1-11. DOI: 10.21511/pmf.12(1).2023.01
20. Lysiak L., Kachula S., Hrabchuk O., Ziuzin V. Development of corporative social responsibility and financing of social programs: regional aspect. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. №11(15). Pp. 73-82. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110115/papers/A_17.pdf3
21. Lysiak L., Romenska K., Dubrova N., Kachula S., Tereshchenko T., & Salnykova T. Management of budget flows from excise taxation in Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research – Magnanimitas*. 2022. 12/02-XXIX. P. 152-159. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120229/papers/A_27.pdf
22. Lysiak L., Grabchuk O., Kachula S., Shchyry G. Research of dynamics and forecasting the budget incomes from excise taxation: the Ukraine experience. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. №44. P. 51-62. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptop.3.44.2022.3799>
23. Makohon V. State wartime budget: 2022. *Scsintia fructuosa*. 2023. № 2. P. 59-66. DOI: 10.31617/1.2023(148)06